

KISWAHILI NA MAENDELEO YA KILIMO

JINA: MUTENYO AIDAH

CHUO KIKUU KABALE-UGANDA

amutenyo@kab.ac.ug

Utangulizi

Kilimo ni asasi maalumu ambayo haiwezi kuepukika katika uhalisia wa maisha ya binadamu. Ni miongoni mwa asasi ambazo zinachangia pakubwa katika maendeleo ya nchi yoyote ile. Mahali ambapo tumefikia ni vigumu kuangalia tu nchi moja ila kuangalia maendeleo ya Afrika Mashariki kwa jumla. Maendeleo huanzia pale ambapo jamii ina uhusiano wa mawasiliano na utamaduni. Afrika Mashariki lugha mwafaka ambayo inawezesha maendeleo ya kilimo ni Kiswahili. Kiswahili kinauwezo wa kuelezea kwa kina maswala mengi na kueleweka juu ya uimarishaji wa kilimo. Ukulima hauwezi kuepukika, iwe ni wa kiwango cha matumizi ya kawaida ya nyumbani ama ukulima kama mfumo wa biashara. Tangu kuanzishwa kwa matumizi ya Kiswahili katika asasi mbali mbali, kuna mambo mengine maandishi mengine yamebakim katika lugha ya kigeni na hakuna ufafanuzi wowote katika Kiswahili. Baadhi ya watu hupata changamoto za kujieleza au kuelezea istilahi za kilimo ikiwazimeandikwa ama zimefafanuliwa kwa kimombo, jambo ambalo linakandamiza maendeleo. Pale ambapo mtu amewezeshwa kutumia Kiswahili inakuwa rahisi kwake. Kwa mfano mkulima mmoja wa nanasi kutoka Kayunga Uganda alipoulizwa jinsi amefaidika na uuzaji wake wa nanasi nchini Nairobi alikuwa na haya ya kusema;

'Mara yangu ya kwanza kupeleka nanasi Nairobi nilipata shida kubwa, kwani nilishindwa kupatana bei kamili kwa kila nanasi kwa sababu sikuwa na umilisi wa lugha ya Kiswahili. Hivyo safari yangu ya kwanza nilipoteza pesa nyingi kwani ilibidi niwache nanasi zangu kwa soko la Kikombaa kwa mtu ambaye sikumjua. Ilikuwa vigumu hata kumtafuta kwani singeweza kujieleza katika lugha ya Kiswahili. Baadaye nilimpata rafiki ambaye nilfanya ziara kwake na kukaa Kenya kwa miezi miwili, angalau nikajifunza mambo mengi mukiwemo namna ya kukubaliana kwa bei ya uuzaji wa nanasi na kununua mbegu zingine huko huko ambazo zingezalisha mazao mengi na kuongezea kwa biashara yangu' (Vision 2013) TY. Maendeleo ya kilimo yamechangiwa pakuba na maendeleo ya matumizi ya Kiswahili katika nchi ya Uganda. Tangu kufunguliwa biashara huru na mipaka pamekuwepo maendeleo ya biashara tofauti tofauti, ya kilimo ikiwepo. Hii imepelekea watu wengi kutoka Uganda kutangamana na watu kutoka sehemu tofauti tofauti. Utangamano huu umewasaidia kujifunza Kiswahili kwa ajili ya uendelezaji wa kilimo. Uganda ni nchi yenye rutuba na mazo mengi. Kuwepo kwa mvua ya kutosha na mito mingi kumepelekea urahisi wa uazishaji mali na uhifadhi wa mifugo hata hivyo elimu ya ukulima hasa kutumia lugha wanayoielewa imekuwa ni vigumu kaswa kwa wale hawakupitia mafunzo hayo darasani

Wengi wamepitia changamoto kama hizi. Kuna mahitaji ka kuwawezesha kwa kutumia lugha ya Kiswahili. Lengo kuu la makala hii ilikuwa ni; kuchanganua umuhimu wa ukulima katika maendeleo ya jamii, kutathmini changamoto zinazokumba ukulima na uhifadhi wa mifugo halafu kuelezea namna Kiswahili kimechangia katika ukuzaji wa kilimo.Asili ya data ilikuwa maktabani na mtandaoni.Makala hii ilichunguza jinsi Kiswahili kinaweza kuwezesha maendeleo ya kilimo Afrika Mashariki.

Swala La Utafiti.

Ukulima ni asasi iliyo bora sana kwa maisha ya binadamu.Katika elimu ni wachache sana ambao hujishughulisha na elimu ya kilimo wakichukulia ama ni kozi ngumu ama hamna maana ya kujifunza wakati kila mtu analima.Aidha maarifa mengi ya kilimo hutolewa kwa lugha ya kimombo.Hili ni jambo ambalo limewakatisha sana tamaa wanaotaka kujihusisha na mambo ya kilimo.Hata kama kuna baadhi ya maandishi ambayo yameibuka juu ya kilimo ,watu wengi hawajatambua ni ukulima gani ambao unaweza kuleta mtu maendeleo.Vile vile baadhi ya watu hawaja tambua mchango wa Kiswahili katika uendelezaji wa kiloimo hasa nchini Uganda. Hii makala inanuia kujadilili aina za ukulima na mchango wa lugha ya Kiswahili katika ukuzaji wa kilimo.Kuna maswali kadhaa ambayo yaliibuka ili juu ya ni vipi Kiswahili kimeweza kuchangia katika uendelezaji wa kilimo ncini Uganda.Maswali yayo ni kama yafuatayo:Je kuna msamiati wowote wa ukulima katika Kiswahili?,Je, Kiswahili kina mchango wowote katika kendeleza kilimo?Je,kuna cangamoto zinazokumba Kiswahili katika kuendeleza kilimo?

Mapitiyo ya maandishi.

Ukulima ulianza tangu jadi za mababu wetu.Hata hivyo wakati huo ukulima ulikuwa ni wa jamii za kijadi na uzalishaji mali na mifugo kwa jamii tu na wala si njia nyingine.Jamii ambayo ilikuwa na mifugo wengi na chakula kingi ndiyo ilijulikana kuwa jamii ya kifahari.Kwa wale waliozalisha chakula kingi jamii ingewategemea sana.Hizo zilikuwa shughuli za wakati huo za uzalishaji mali na kuwepo kwa mifugo.Hata hivyo,baada ya ukoloni wan chi za Afrika Mashariki Uganda ikiwa mwanachama,kumekuwepo na uzalishaji mali na mifugo siyo kwa ajili ya jamii tin a hata katika maendeleo mbali mbali mukiwemo biashara.Hali hii imepelekea kuwepo na mbinu tofauti tofauti za ukulima,ufugaji wa wanyama mbali mbali kwa ajili ya ukwezaji mali na kujikimu kimaisha.Kwa wale wenye ashamba makubwa wametoka katika mfumo wa kulima na ufugaji kama raslilimali ya jamii na kushughulikia ukulima kwa ajili ya mauzo na kuifanya biashara.Uganda ni miongoni mwa nchi ambayo inautajiri wa kuzalisha kahawa,matunda,vyakula na mifugo kama ngo'mbe mbuzi na nguruwe.Kuna baadhi ya familia wamafanya kipato hiki kama sehemu ya bishara na uwekezaji mali.Hivyo,maendeleo ya ukulima unaanzia pale ambapo mhusika anajua aina za ukulima.Kwa kupitia Kiswahili kuna aina nyingi za ukulima ambao mkulima shupavu anaweza kuamua ni mkondo upi anachukua ili kuendelea kimaisha .Miongoni mwa hizo aina ni kama ifuatavyo;

Ufugaji: Hii ni aina ya kilimo ambao unajishughulisha na uwekezaji wa mifugo wa nyumbani. Katika Kiswahili mifugo ama wanyama wamerejelewa katika ngeli ya a-wa kwa sababu ni viumbe walio na uhai. Watu wengi hawajatambua kwamba ufugaji wa mifugo ni kipengele cha kilimo. Aidha katika mafundisho ya Kiswahili wanyama hurejelewa kama nomino katika ngeli wanamotokea bila kuelezea zaidi kwamba inaweza kuwa njia moja ya kilimo. Kwa mfano mtu anaweza kufuga ng'ombe kwa ajili ya kuuza. Pia kwa muda mrefu kumekuwa na ufugaji wa samaki. Samaki hawapatikani kwenye mito na bahari pekee ila mtu pia anaweza kufugia samaki kwenye vidimbwi vya kujitengenezea. Kwingineko kuna ufugaji wa kiusafiri (Normadic Pastoralism) pale ambapo mifugo inahamishwa kutoka sehemu moja hadi nyingine. Hili hutendeka kwa sehemu kavu kwa sababu mifugo huhamishwa kulingana na mahitaji ya maji na chakula. Kwa sababu ya ushirikiano bora na undugu wa mipaka pamekuwepo uvushaji wa mifugo kutoka nchi moja hadi nyingine. Kwa mfano Baadhi ya jamii kutoka Karamoja huvuka na mifugo yao hadi Pokot magharibi ama kwa ajili ya maji na chakula wakati wa kiangazi Uganda. Vile vile katika mpaka wa Serengeti wenyeji huvuka mipaka ili kutafutia wanyama vyakula na maji. Swali ni kwamba, kwa nini wasihamie India; Hii ni kwa sababu kuna ushikamano na utangamano mkubwa kwa wakaaji wa mipaka hii na kinachowaleta kuwa na ushirikiano ni matumizi ya lugha moja ambayo ni Kiswahili. Hii imesababishwa na athari kwamba wakaramoja ni jamii ya nailoti ambao kwa upande wa Uganda mashariki wamepakana na Sabin na Wagisu ambao ni wabantu. Mtagusano huu wa umepeleka jamii hizi zijifinze namna ya kutumia Kiswahili katika biashara zao.

Ubadilishaji wa ukulima.

Hapa sehemu ndogo ya msitu hufyekwa na miti kukatwa ka ajili ya ukulima. Shamba hutumiwa kwa ulimaji kwa muda wa miaka kadhaa halafu rutuba ya mashamba hayo ikipungua basi sehemu nyingine ya msitu hukatwa na kufanya sehemu ya kulima. Uganda hili hufanyika kwa sehemu chache haswa mukiwemu sehemu ya magharibi, mashariki na kaskazini. Kuna sehemu moja ambayo inaitwa Bunambutye ambayo inasemekana awali haikuwa na uzalishaji wa vyakula hivyo kuwachwa kwa muda mrefu na ikawa msitu. Wakaaji wa karibu waliingilia na kuanza kukata miti na kuchoma makaa. Baadaye hiyo sehemu ililimwa vizuri na kuanzisha ukulima wa mashamba ya mpunga. Hali hii imesaidia kuendeleza Kiswahili katika jamii zinazolimia huko mpunga na kupandisha hadhi yao kutoka hali ya kuchoma makaa na kulima mpunga. Wengi walio hamia hizi sehemu ni kabila mbali kutoka Uganda na baadhi ya wabukusu kutoka Kenya. Hali imepelekea kuwepo matumizi ya Kiswahili sana kuliko lugha nyingine za kiasili sehemu ta Bunambutey. Hali hii haikuwepo sana bara la Afrika mashariki ila kwa nchi ya India Kaskazini na Kusini Asia na panapotajwa nchi hii tunaona kuna mahusiano ya uzalishaji mpunga.

Ulimaji wa vyakula vya matumizi ya kawaida.

Hii ni aina ya kulima pale ambapo chakula kinacholimwa ni kwa ajili ya matumizi ya nyumbani tu. Yaani chakula huishia kwa kutumiwa nyumbani. Kwa mfano sehemu nyingi za Afrika Mashariki zina ardhi ya rutuba nzuri na vyakula vinavyolimwa havitofautiani sana. Hili limefanya

jamii iwe na ukaribu wa mtagusano na kujumiana.Kwa mfano ni rahisi kuwepo ndoa kati ya mwenyeji wa Uganda kutoka mabarara na mwingine Kisii Kenya ama,wahaya na Kahama Tanzania.Hii ni kwa sababu kuna mfananao wa ulimaji wa ndizi katika haya maeneo yote.Hayo makabila pia nia ya Kibantu ambapo baadhi ya misamiati yao imechangia katika Lugha ya Kiswahili.Mwafrika anasifa moja ya kujamiana kwa sababu ya ushirikiano wa chakula kama tamaduni hivyo huu muungano umewezeshwa na kuwepo kwa matumizi ya Kiswahili. Hali hii imepelekea hata neno matoke kujikana sana na kutumika kwa jamii nyingi za Uganda nan je mwa Uganda.

Ukulima wa kina

Hi ni aina ya ukulima ambapo vyakula hulimwa kwa ajili ya biashara.Madhumini kuu ya mkulima ni kufanya biashara na kupata mafaniko.Aina hii ya ukulima inafanywa sana kwa nchi zilizoendelea kwa sababu wana vifaa na viwanda vya kutosha vya kuzalisha chakula.Kwa upande wa Kiswahili,kilimo kilivuma sasna pale ambapo unyanyasaji wa Waafrika ulifanywa wakati wa ukoloni.Maandishi kama haya mengi yamepatikana kwenye fasihi ya Kiswahili.Hata kama huenda sehemu nyingi zilitumiwa kifasihi lakini kwa hali halisi mashamba hayo yamebaki yakitumika hadi sasa .Kwa mfano Shamba la Delamon linalorejelewa katika Tamthilia ya KILIO CHA HAKI iliyoandikwa na Almin Mazrui.Ingawa hilo shamba halitumiki kwa unyanyasaji wa watu,limebaki shamba kubwa ambalo linapatika nchini Kenya .Shamaba la mabwana linalorejelewa katika KASRI YA MWINYI FUAD ni miongoni mwa vitabu ambavyo vimetumiwa kuashiria kwamba ukulima ulianza miaka ya hata kabla na baada ya ukoloni.Kabla ya uhuru na miaka michache baada ya uhuru ,ukulima wa kina uliendelezwa na mabeberu kutoka nchi za kikoloni ambazo zilikuwa zimetutawala.Licha ya utawala mbovu wa wakati huo ,Kiswahili kiliweza kuenezwa kupitia njia hizo.

UMUHIMU WA JUMLA KATIKA UKULIMA

chanzo cha chakula kwa binadamu na wanyama.

Uhifadhi wa chakula ni muhimu sana kwa maendeleo ya nchi.Pale ambapo hakuna chakula cha kutosha ama cha hali ya chini jamii huishia kuibuka na maradhi ambayo yanatinga maendeleo.Kwa wakati mwingine hata ukame unakwamisha maendeleo ya nchi.Uhifadhi wa chakula na usafarishaji wa chakula unarahisishwa kwa kutumia mawasiliano bora. Kwa bara la Afrika Mashariki kile kinaweza kusababisha mawasiliano bora ni matumizi ya lugha moja ya mawasiliano ambapo ni Kiswahili.

Kilimo kama mapato.

Kwa wale ambao wanalima kwa kiwango cha juu ama kimataifa,Ukulima umeibuka kuwa biashara kwa sababu wanaweza kuuza mazo yao ndani mwa nje na hata nje mwa nchi.Vile vile mtu anaweza kulima kwa mapato ya siku kwa siku na kuweza kukimu maisha yake nay a familia yake.Kwa mfano nchini Uganda wakulima wa kahawa wamenufaika sana na mazao ya kahawa/Wengi wametajirika na kuweza hata kupeleka watoto wao hata kwa masomo ya juu kwa ajili ya mapato ya kahawa.Ukulima wa pamba pia umeinua familia nyingi sana kwani wanapo

vuna pamba makampuni ya kushirikiana(cooperatives) hununua pamba hiyo na kuiuza nchi za nje .Hili limepelekea wakulima kuinua maisha yao ya kawaida.

Kilimo kama ajira

Ngugi na wengine (1990),wanasema kwamba kilimo hutumiwa kama njia ya ajira.Wanasema kwamba sehemu za kijijini huajiri watu wengi kwa mashamba ili kufanya kazi za kilimo.Ni baadhi ya sekta ambayo inaajiri watu wengi ambapo hata kiwango chao cha elimu ni cha chini sana.Kwa mashamba makubwa wengine hutoa huduma kwa mashamba hayo wakawa kama waajiriwa wa kudumu.Mapato ambayo wanapata yanawasaidia kuendeleza maisha yao.Wengine wameweza hata kuanza kilimo cha kiwango ya chini kulingana na ujizi ambao wamepata kutoka kwa mashamba makubwa.

Kilimo kama chanzo cha mapato ya nje (Foreing Exchange)

Ikonomia ya nchi nyingi zinazoendelea zinategemea biashara kwa bidhaa zake .Bidhaa kama kahawa,pamba,nyama.Hizi bidhaa huuzwa nje nan chi kulipwa kwa pesa za kigeni.Wakati mwingine pesa hizi zinaweza kutumiwa kununua bidhaa kutoka nje ambazo hazipatikani kutoka nchu husika ama kufifadhiwa ili kuinua uwekezaji wa rasilimami nje.

Raslimali

Viwanda vinavyotegemea vifaa kutoka mazo ya ukulima vinashabikiwa na sekta ya kulima.Kwa mfano pamba kwa viwanda vya nguo vyategemea mazao kutoka kwa mazao ya pamba,Viwanda vya pombe vyategemea mazo ya ngano na mutama ambapo huenda bidhaa hizo hazingekuwepo viwanda hivyo havingeweza kujiimarisha.

Ukulima kama soko la vitu vya viwandani

Viwanda vinavyotengeza vitu kama mbolea na mbegu ,vifaa vya shambani kwa ajili ya kuvitumia kwenye mashamba,.Hakuna namna ukulima unaweza kuendelea bila kuwepo kwa vifaa vya kutumia shambani .Mara nyingi utapata kwamba maandishi au baadhi ya maelekezo katika baadhi yam bolea,yameandikwa katika Kiingereza na kutafsiriwa katika Kiswahili.

Ukulima na maendeleo.

Ukulima wa hali ya juu huwezesha maendeleo.Mara nyingi serikali hulazimika kujenga shule,bara bara,hospitali na maji kwa ajili ya watumishi kwenye mashamba ili hizi huduma wazipate kwa urahisi bila kupata shida ya kupata huduma.Kwa kufanua hivyo sehemu nyingi za nchi zinaendelea.Mfano uliopo hapao chini unaonyesha barabara ambayo inapita katikati mwa shamba.Ni kwa sababu ya shamba hilo ndiyo maana imekuwa rahisi kwa barabara hiyo kutengenezwa huenda hilo shamba halingekuwepo barabara hiyo haingekuwepo.

MCHANGO WA KISWAHILI KATIKA KUENDELEZA UKULIMA.

Kuna mengi ya kujifunza kutoka nchi jirani ya Kenya .Kwa mfano kupitia gazeti la Taifa Leo ambamo Kiswahili kinatumika (AKILIMALI),wakulima wanaweza kuwasilisha hoja zao katika kiswahili na hata kupata mrejesho .Mrejesho huo hufikia mtu wa kawaida mashinani na kujua mbinu mwafaka anazoweza kutumia kuboresha ukulima wake.Kwa mfano kupitia (Alertnet),Kenya katika hilo gazeti tarehe 26/09/2009 haya yaliweza kuwasilishwa katika Kiswahili.’MWEA, Kenya (AlertNet) – Kutokana na upungufu wa vifaa vya umwagiliaji wa maji ya kunyunyuzia mpunga kufuatia mabadiliko katika hali ya hewa na idadi ya watu inayozidi kuongezeka, wakulima wa mpunga katika sehemu nne nchini Kenya wameanza kutumia mbinu mpya ya kukuza mmea huo bila kumwagilia maji msimu wote.Serikali ya Kenya, kupitia taasisi ya Kilimo cha Unyunyuzaji na Maendeleo cha Mwea (MIAD), imeiga mbinu mpya kutoka nchini India ijulikanayo kama Mfumo wa Uimarishaji Mchele, yaani, System of Rice Intensification katika lugha ya kimombo. Hii imebainika kuwa njia mwafaka katika kukuza mpunga kwa kutumia maji kidogo katika katika nchi hii ya Afrika Mashariki (Isaiah, 2009).

Uganda kuna lugha nyingi wakati hatuna gazeti hata moja la Kiswahili.Kwa wale ambao wanauwezo wa kusafiri, maarifa kama haya yanaweza kuwasaidia katika kuendeleza ukulima wao.Vile vile kumekuwa na wakulima ambao wanalima mpunga na kuusafirisha nje ya nchi.Uganda kwa mtu wa kawaida ambaye hajui Kiswahili vizuri anaelewa kwamba mchele ndiyo huwa shambani.Kuelewa huku angalao ni mfano mdogo wa kujifunza matumizi ya Kiswahili katika kilimo na kujifunza mbinu mwafaka za uzalichaji mali.

Katika hilo hilo gazeti mwaka wa 2013 mwandishi Sammy Waweru amenukuliwa akimsifu mkilima mmoja ambaye ameendelea kwa sababu ya kilimo.Sifa hizo ameziandika katika Kiswahili.Anasema,’ anajulikana kama Peter Wambugu, lakini ukitaja Wambugu Apples, anwani yake inatambulika ulimwengu mzima.’ Inasemekana Mzee Wambugu hakusomea ukulima ila amekuwa akifanya kila majaribio ili kuboresha ulimaji wa matufaa yake.Hii ni kwa sababu anakuza matufaa. Mazao na kongole?Mche mmoja wa Wambugu Apples unagharimu Sh1,000 huku tofaha akiuza kwa zaidi ya Sh50.Uganda hivi karibuni pamekuwepo na biashara vimi ya tufa.Ukiingia soko la Nakasero jijini Kampala utapata wafanya biashara wengi alfajiri wameleta matunda hasa kutoka Kenya na kununua mengine kutoka Uganda.Hali hii imerahisishwa na matumizi mazuri ya Kiswahili kinachotumiwa na wafanya biashara kutoka pembe tofauti za Afrika Mashariki kwa kuendeleza biashara za mazalisho ya vyakula mbali mbali.

Fasihi

Vitabu vya fasihi vilivyoandikwa wakati wa Ukoloni vilijikita kwa ujakazi katika mashamba ya wakoloni kwa mfano tamthilia ya Kilio cha Haki cha Almin Mazrui mhusika ananukuliwa akizungumzia matatizo wanayokumbana nayo kwa bwana shamba

‘Dewe:Hiyo ndiyo sheria ya kibeberu.....

Si inakumbuka ile kesi ya Yule msichana wa kishamba aliyetafunwa-tafunwa na majibwa ya bwana shamba. Ati kwa sababu alipitia katika shamba lake! Bwana shamba huyo amefanywa nini hadi leo.

Hili lilikuwa ni shamba la Delamon lakini hata hivyo shamba hilo japo wahusika walitumiwa kuelezea ukumbozi wa wananchi, Kiswahili kilitumika pakubwa kuendeleza sekta ya kilimo. Kinjeketile, Kasri ya Mwinyi Fuad, utakuta kwamba mabwenyenye wangepanyisha wanyonge kwenye mashamba yao. Katika Tamthilia ya Kinjeketile Bi Kitunda analalamika vile bwanake na wanaume wengine wanalazimishwa kufanya kazi kwa Kinoo. Anasema'

...Isiwe njaa namna gani, wanaume wenyewe wote wanalima shambani kwa bwana Kinoo..? Njaa itakosa wapi. Hivyo shughuli za kilimo hazikuanza hivi karibuni ila miaka mingi iliyo pita.

Katika Riwaya ya Kasri ya Mwinyi Fuad ilibidi wafanyakazi wafanye mapinduzi kwa sababu walijua maisha yao yaliegemea kwa shamba la Bwana Shamba, Hivyo kufukuzwa kulikuwa mwisho wa maisha yao.

'Najua, kwani hapa hapaletwi mtu isipokuwa amekwishafukuzwa shambani kwa Bwana Shamba. Tena waliokuwa hawana hakika ya maisha yao ya siku za mbele siyo hawo waliokuweco huko ulikotoka wewe tu; wakulima wote nchini hawana hakika na maisha yao ya siku za mbele na kwa sababu hii ndiyo tukaamua kuipindua;.

Kwa kurejelea haya maandishi tunapata kujua kwamba mambo ya kilimo yalianza nyakati za kabla na hata baada ya ukoloni. Katika harakati za ukombozi, waliopigania haki zao walitaka mubeberu aondoke ili wao wenyewe wamiliki mashamba yao na hivyo ukulima urudi kwa mikono ya Muafrika. Baadhi walifanikiwa kwani kwa sasa mashamba mengi yamemilikiwa na wenyeji katika nchi za Afrika Mashariki na wahudumu hutumia Kiswahili. Vitabu ambavyo vimetajwa hapo juu vilitia for a sana wakati wa mafundisho ya kozi za tamthilia na uhahiki wa kazi za kifasihi. Kasri ya Mwinyi Fuad ilitumika nabado inatumika katika kufundishia hasihi miongoni mwa vyuo vingi nchini Uganda.

Kupitia nyimbo za Kiswahili kumekuwa na uhamashishaji wa watu kujumuikia ukulima kwa mfano huu wimbo ulikuwa ukiimbishwa kwa redio stesheni na Kenya/

Wakulima, ungezeni kilimo

Hatutaki tena njaa irudi Kenya,

Kuleni matunda.....

Kuleni fenesi, papai, machungwa

Hivi ni vyakula bora vya kujenga mwili

Hapa hata bila mtu kuelimishwa kwa masomo ya darasani angeweza kuhamashihwa juu ya umuhimu wa vyakula.

Hata kama muktadha wa matumizi ya msamiati wa kilimo ulitumiwa katika hali za unyanyasaji lakini vivyo hivyo ulichangia ukuzaji wa ukulima.

Vyombo vya habari navyokwa kupitia Kiswahili vimewezesha matangazo katika lugha ya Kiswahili.

Palikuwepo na tangazo la blueband kwa makate katika televisheni ya Uganda UBC.Hilo tangazo mara nyingi lingerushwa katika lugha ya Kiswahili.Palianzishwa pia kipindi cha jifunze Kiswahili .Vipindi hivi wangeingiza matangazo machache ya vyakula au mboga tamu kama sukuma na matunda kama parachichi.

Utengenezaji wa bidhaa kama sanamu,vitu vya nyumbani na kuuziwa watalii umesaidia katika ukuzaji wa kilimo.Watalii wengi wamezuru Afrika Mashariki kunua maridadi ya sanamu ambayo wanaweza kuweka kwenye nyumba zao kama mapambo(uteo,mbuzi vifumbu mpiricho,vichana) lugha mabyo huwa inatumiwa ni Kiswahili.Vile vile jamii inajitahidi kupanda miti ili waendeleo kuchonga baadho ya hivi vitu.

Methali za Kiswahili zinazohusu ukulima

- Mchagua jembe si mkulima
- Hasira za mkizi furaha ya mvuvi
- Ganda la muwa la jana chungu kaona kivuno
- Pili pili usiyoilala yakuwashia nini.

Mchango wa kamusi ya Kiswahili katika ukuzaji wa Kilimo

Kamusi ya kuu ya Kiswahili (2015), imeanisha istilahi mbali mbali za matunda mboga va vyakula .

Aina za Matunda Kiswahili	Aina za mboga Kiswahili
Balungi	Mchicha
Kanju	Kabichi
Kungu	Mchunga
Chenza	Dhaniya
Cheri	Spinachi
Chukichi	Mnavu
Forosadi	Kisamvu
Chungwa	Saladi
Limau	Bamia
Rasiberi	Nyanyachungu
Embe	Sukumawiki

Ndimu	Biruti
Ndizi	Uyoga
Papai	Majani ya maharege
Parachichi	Majani ya kunde
Pera	Brokoli
Karakara	Pilipili mboga
Fenesi	dodoki
Strobili	
Peasi	
Tufaha	
Zabibu	
Ukwanju	
Mabokwe	
Tikitimaji	

Msamiati wa vyombo vinavytumiwa katika kilimo

Majina ya baadhi ya vyakula

Baadhi ya msamiati wa vyakula vilivyorejelewa ni vile ambavyo vitanguliwa kulimwa katika nchi za nje ndiyo baadaye vikaanza kulimwa katika bara la Afrika mashariki .kwa mfano

Kiswahili

Kingereza

Miwa	Sugar cane
Mahindi	Maize
Mchele	Rice
Ngano	Wheat
Kiazi ulaya/mbatata	Potatoes
Soya	Soybeans
Muhogo	Cassava
Tungule	Tomatoes
Shayiri	Barley

Asili ya data ,mtandao(2011)

Kumekuwa mimea na vyakula ammbavo vimeibuka hivi karibuni na kuonyesha umhimu wake .Kwa mfano;muarubaini,alovera,kalitusi,tikiti,ufulgaji wa nyuki na uuzaji wa asali. maji hivi vyote vimeanza kuingiza mapato mengi katika bara la Afrika Mashariki

Mchango wa mitandao ya kijamii ya Kiswahili katika ukuzaji wa miksamiati ya kilimo/

Mitandao mingi ya kijamii ya Kiswahili imeweka bayana matumizi ya Kiswahili katika mitandao hiyo. Hivyo kila jumbe zinazorushwa lazima ziti mashari ya matumizi ya Kiswahili. Kwa kufanya hivyo Kiswahili kimepata sehemu kubwa ya kujipanua kwa kupitia mitandao hiyo. Aidha kwa ajili ya makala hii hatutanukuu mitandao yote ila tutachukua mada moja kutoka kwa mtandao wa whatsapp. Hata katika whatsapp hatutanukuu makundi yote ila tutatoa tu mfano wa kundo moja linalopatikana nchini Uganda na linaendeleza matumizi ya Kiswahili. CHAKITAU-Asili

Hili ni kundi la wapenzi wa Kiswahili ambapo mojawapo wa madhumuni ya kundi hili ni Kujifunza na kukiendeleza Kiswahili. Mafunzo yajifungi kwa mipaka ya lugha na fasihi tu ya Kiswahili ila pia maswala mengine kama afya, ukulima, biashara nk.. Hapa chini ni mfano wa posti moja ya umuhimu wa tangawizi. Tangawizi ni mumea ambao unamnufaa sana kwa afya ya binadamu. Vile vile wakulima wengi nchini Uganda wamenufaika na ulimaji wa Tangawizi. Katika Kiganda wanaiita Ntangawizi neno ambalo walikopa kutoka kwa Kiswahili Tangawizi. Posti hiyo katika mtandao inaonyesha umuhimu wa tangawizi kama ifuatavyo.

- Huondoa sumu mwilini
- Huuwa bakteria na vimelea mbali mbali vya magonjwa ndani ya mwili hata nje ya mwili
- Hundoa maumivu ya koo
- Huuwa virusi vya homa
- Hutubu saratani ya tezi dume. Tangawizi huuwa kimeng'anya ambacho seli za saratani ya tezi dume hukitegemea kama chakula, kiitwacho '5-LO enzymes' na seli hizo na kansa hufa ndani ya masaa mawili au manne bila hicho kimeng'anya.
- Tangawizi ina kiinilishe muhimu sana ambachohuzuia kuongezaka kwaseli za kansa ya kongosho kiitwachokitaalamu kama \gingerol
- Hutibu kansa zinazoweza kusababishwa na kupata choo kugumu muda mrefu (constipation related cancer)
- Ni dawa nzuri ya kansa ya kwenye damu (leukemia)
- Hutibu kansa za kwenye kizazi na kansa za kwenye mirija ya uzazi
- Huongeza msukumo wa damu
- Husaidia watu kwenye kukomaa kwa mishipa
- Hupunguza mishituko kwenye utumbo mpana na tumbo kuunguruma
- Husaidia kutapika. husaidia hata wale wanaosafiri baharini wasipate kichefu chefu
- Ina madini ya potassium ya kutosha pia ina madini ya manganese ambayo ni muhimu katika kuuongeza mfumo wa kinga ya mwili dhidi ya magonjwa mbali mbali, hulinda kuta za moyo, hulinda mishipa ya damu na mishipa ambako mikojo hupitia. nk.

Huu ni mfano mmoja tu ambao ulielezea muhimu karibu arobaini za matumizi ya tangawizi. Maelezo hayo ni mepesi na a kueleweka tofauti na vile yangeelezwa katika lugha ya kimombo. Kuna baadhi ya mimea mingi ambayo inamanufaa katika aisha ya binadamu. Mimea hii imechangia katika maendeleo ya kilimo kwani hata yule ambaye hajui msamiati mwafaka wa kitaaluma ya kilimo ya kiingereza, anaweza kuelezea kwa kutumia Kiswahili

Changamoto zinazokumba Kiswahili na ukuzaji wa kilimo

uzalishaji chakula.

Mvua

Mukiibi (2001),anasema kwamba hali ya mvua isiyotabirika inafanya kunakuwa na changamoto nyingi wakati wa kulima.Anaendelea kwa kusema kwamba miaka ya mababu zetu misimo ingeeleweka vizuri na wakulima.Wakati wa mvua ya kupanda na mvua ya ukuzaji wa chakula.Wakati wa mavuno pia engeeleweka .Lakini hivi karibuni pamekuwepo na ama uhaba wa mvua ama mvua nyingi ambayohuanbatana na mafuriko huharibu vyakula vingi mashambani .Hilo linapotokea watu hupoteza vyakula vyao.Vile vile wakati wa mvua nyingi hutokea mmomonyoko wa udongo ambao aidha hubaba mashamba ya watu ama hubeba chakula cha watu hivyo kupoteza kila kitu kilichowekwa shambani.Vile vile kunapokuwa na kiangazi vyakula ama huharibika au watu huishia kuvuna vyakula ambavo haviko kwa mtindo.Uhifandi na uwekezaji wa chakula umekuwa mwito katika jumuiya ya Afrika Mashariki kwamba jumuiya ijufunze namna ya uwekezaji wa chakula kwa ajili ya wakati wa anga.Hizi kampeni mara nyingi zinapofanywa kwenye jumuiya ya Afrika mashariki utakuta kwamba kuna lugha moja ambayo iantumika na lugha hiyo ni Kiswahili.Hali mbya ya hewa inapopita kiasi watu huingia kwenye kipindi cha njaa.Njaa inarudisha maendeleo ya nchi nyuma.Hakuna namna unaweza kuwa na maendeleo ikiwa watu wake wana lala njaa.Vile vile badala ya nchi kuangalia maslahi mengine maendeleo ya nchi ,mapato yatawekwa kwenye manunuzi ya chakula.

Unyevu

Katika shamba lote la rutuba lazima liwe na kiwango Fulani cha unyevu ambao unasaidia vyakula kupumua.Pale ambapo kuna unyevu mwingi huenda vyakula vingine vinawiri na vingine visinawiri.Utata ulipo ni kwamba mara nyingi istilahi kama hizi huwa ni ngumu kuzielezea katika Kiswahili kwa sababu ni za kisayansi.Mtu wa kawaida atapanda tu bila kupata magwiji wanaojua kupima hali ya ardhi anayotumia kupanda chakula .Hivyo kuishia kutopata chakula cha kutosha wakati wa kuvuna ama kutopata kabisa.

Udongo

Udongo ndiyo hubebao rotuba ya kukuza chakula hivyo kwa mkulima kupata bora lazima udongo unaotumiwa uwe na rotuba nzuri.Kwa nchi zinazoendelea wanalazimika kutumia mbolea kwa ajili ya kuboresha ukulima wao.Hivyo kama hakuna mbolea kuna uwezekano wa kutopata mavuno mazuri.Udongo ni msamiati ambao umerejelewa sana katika fasihi na maandishi ya kilimo.Kwa mfano katika Wimbo wa Taifa Uganda Ubeti wa mwisho kuna mshororo ‘kwa jua arthi ya rotuba’.Inamaana kwamba kuwa na udongo mzuri unaimarisha kilimo.Rotuba haiwezi kurejelewa ila kwa udongo hayo yote yanajengea uelewaji wa kilimo na maendeleo. Hata pamekuwepo na matumizi mengi kwa wakaaji wa Uganda kutumia neno udongo.

Upatikanaji wa ardhi.

Nchi nyingi zilizoendelea zimefaida kwa ajili ya kuwa na arthi ya kutosha .Panapokosekana kuwa na ardhi ya kutosha basi ma hata mavuno yatakuwa machache.Kama ilivyoelezwa hapo juu,kwa nchi yeyote ile kuendelea lazima kuwe na ardhi ya kutosha kwa sababu maendeleo ya nchi hujikita kwa kiasi kikubwa kwa sekta ya kilimo.Mfano ulio hapo chini ni mfano wa ardhi inayotumiwa kwa kilimo cha mchele nchini India.Endapo nasi tutalima mchele basi itahitaji kuwepo na ardhi kama hizi ndiyo tufikie kiwango cha walimaji bora wa mchele.

Kuwepo kwa soko

Namna bidhaa zinazwa katika masoko ya nje imekuwa changamoto kubwa kwa walimaji.Mara nyingi hupata changamoto ya namna wanaweza kuwasiliana na watu ughaibuni.Vile vile bado kuna taasubi ya nchi zilizoendelea.Zinadhani ndizo pekeyake zinaoweza kuzalisha vyakula bora na kusambaza dunia nzima .Aidha utafiti mwingi unafanya kwa lugha ya kimombo hivyo kupotosha baadhi ya wakulima.Hivi kumekuwepo watafiti wachache tu ambao wameshughulikia maswala ya kilimo kwa kutumia lugha ya Kiswahili.

Wadudu

Baadhi ya vyakula huvamiwa na wadudu.Wadudu hao hupewa majina ya kisayansi aidha pia wanasayansi hawajafanya utafiti wa kutosha kujua kwamba kuna baadhi ya wadudu ambao wanaweza kuingiza hela katika nchi.Kwa mfano wadodo kama vipepeo vi waharibifu lakini hivi karibuni katika nchi ya Zanzibar,kumekuwepo na ufugaji wa vipepewo.Vipepewo husafirishwa Afrika Kusini hivyo nchi kuingiza ushuru.Vile vile kumekuwepo na nyimbo za fasihi ambazo zimepigwa kijazanda kuashiria umuhimu wake katika maisha ya kawaida.Kwingineko kuna wadudu hutokea baada ya mabadiliko ya hali ya anga hivyo inakuwa vigumu kwa wanasayansi kutambua aina ya wadudu kwa wakati mwafaka.Inakuwa pia vigumu kutafuta namna ya kinga kwa sababa lazima wayanye utafiti.Utafiti wa kisayansi huenda uchukuwe hata miaka ,kwa kufanya hivyo mimea huishia kuharibika.

Changamoto za kijamii.

Kuna wakati jamii zinavyochangangi katika nini cha kulimwa.Kuna baadhi ya jamii hawapendi kulima vyakula Fulani ama mimea Fulani kwa sababu ya utamaduni wao.Kwa mfano makabila ya Kibantu nchini wanaamini chakula bora ni ndizi ilihali wanailoto wanaamini kula ndizi ni chakula cha wanyonge ama wavivu hivyo hawaoni sababu ya kulima chakula kama hicho kwao.Wabantu nao wanafikiria kulima chakula kwa mfano Muhogo ni chakula cha masikini hivyo watakapo panda kwa mashamba yao ni ishara ya umasikini.Mtazamo huu umejaribu kubadilishwa na watu watembeapo na kuzuru mataifa tofauti tofauti.Kwa mfanohapo awali Nchini Uganda watu wangepanda nazi kama miti ya kuvunja upepo wakati wa mvua.Wale

ambao wametembelea mji wa pwani wamepata kuona umuhimu wa nazi kwa matumizi ya chakula na vile vile kama kikinga mwili.

Tofauti za mipaka

Kumekuwepo mvutano wa mipaka katika chi jirani mara nyingi kunakuwa na vita hapa na pale kwa sababu ya migogoro ya ya mipaka ya ardhi. Kwa wale ambao wanafikiri ardhi yao ina rotuba huishia kuwa wakali sana jirani zao wanapothubutu kupitisha hata jembe katika shamba lao. Hili linaregesha nyuma kiwango cha maendeleo. Watu wanaishia kupigana badala ya kuangalia namna watakuza ukulima wao.

Mashini na vyombo vya matumizi

Kile kimefanya tubaki nyuma katika kilimo ni kutokuwa na mashini ama vyombo mwafaka vya kutumia katika ukulima. Mashini iliyoonyeshwa hapo chini inafanya kazi ambayo wafanyikazi karibu ishirini wanaweza kufanya. Kwani inaweza kulima na kuvuna kwa wakati mmoja. Katika nche zetu kwa mfano Uganda, serikali haiwezi kununulia kila wilaya kwa mfano tractor kama kumi za kulima kwa sababu bujeti ya nchi haiwezi. Hivyo tunaishia kutumia mtindo mbaya wa ukulima/Kazi amnabyo inafanywa na watu haiwezi kulinganishwa na kazi inayofanywa na trakta. Ndiyo maana inakuwa vigumu kwa nchi kuzalisha mazo mengi.

mbinu mbaya za ukulima

Mbinu za kitamaduni za kulima zimeibuka kuwa kikwazo katika uzalishaji wa mazao ya shambani. Kwa mfano watu bado wanatumia Ng'ombe katika ulimaji. Swali ni kwamba mtu anapolima kutumia jembe la ng'ombe je atalima kwa upana gani. Pili ngo'ombe hawawezi kulima shamba kubwa. Huwa zinaishia kulima kwa mfano kwa eka moja ma mbili. Hivyo mazo pia yanakuwa finyo. Mtu anahitaji nguvu nyingi kusukuma jembe la ng'ombe, Pili kuna mahitaji ya kuwa na ng'ombe wenye nguvu walio na afya ili kuwezesha mazo yakufaa.

Changamoto zinazokumba uwekezaji wa mifigo.

Kuwepo kwa ardhi

Ufugaji wa kiwango cha kimataifa unahitaji ardhi kubwa. Changamoto ni kwamba kwa kuwa watu wamezaliwa wengi na nafasi nyingi zimehifadhiwa kwa ujenzi, inakuwa vigumu kufanya mapanuzi ya kilimo. Kwingineko ili kuwa na ukulima wa kukidhi mahitaji ya kimataifa serikali yastahili kuifadhi ardhi amabyo itakuwa ni ya ukulima. Mashamba amengi ni ya uridhi. Pili ni vigumu kupata ardhi lililotupu kwa ajili ya kilimo.

Topografia

Bara la Afrika Mashariki kijografia lina milima mingi. Kwa hivyo endapo kutakuwepo ufugaji wa mifugo unahitaji ardhi ambayo haina milima milima na mabonde ili kuwezesha usafirishaji wa mifugo kutoka wanapofugiwa hadi wanaposafirishwa. Milima na mabonde hairihusu usafirishaji bora wa wanyama.

Utamaduni.

Lugha ya Kiswahili imekopa baadhi ya maneno na tamaduni kutoka kwa lugha ya kiarabu. Kwa mfano katika mwambao wa pwani ambapo waarabu walifikia na kueneza uislamu, inakuwa vigumu kushawishi wakaaji wa eneo hilo kwamba ufugaji wa nguruwe unaeza kuongeza uchumi wa watu. Nguruwe ni miongoni mwa mnyama ambaye nyama yake inauzwa kwa bei ya juu mno na inaleta mapato kwa haraka sana, Tatizo hata kama kuna ardhi kubwa kiasi gani katika jamii ya waisilamu huwezi ukapafugia nguruwe kwa sababu ya imani yao. Vie vile Mbwa hutumiwa kama Askari nyumbani kwa familia nyingi lakini shida ni kwamba familia nyingi zinachukulia kuweka mbwa ni kuweka shetani. Hivyo mielekeo kama hiyo inarejesha nyuma maendeleo ya nchi.

Uelewaji

Kando na kuwa na kila kitu kinachoweza kuboresha ukulima, kuna mahitaji ya jamii kuwa na weledi juu ya ukulima bora. Kuna mahitaji ya kuwa na ujuzi wa ukulima. Kulima kwa kawaida huenda kusihitaji ujuzi wowote lakini ukulima kwa ajili ya biashara wahitaji watu wenye ujuzi ili kujua ni mbegu gani nzuri zitafaa na zinapandwa kwa msimo upi.

Changamoto za tafsiri

Kuna baadhi ya tafsiri ambazo zimeyanywa za misamiati ya kilimo hambazo haziafikiani na Kiswahili sanifu. Aidha kuna uwezekano kwamba wanataalam wa kilimo hawahusishi wataalam wa Kiswahili wakati wa kufanya tafsiri kwa Kiswahili hivyo kuishia kupoteza ujumbe maalum.

Watu amabo hawatambui misamiati ya kilimo upata shida wakati wa kutaka kujua ni mbegu gani nzuri za kupandwa, vifaa vinavyostahili kutumiwa katika kilimo, kinga ya wadudud na mafunzo maalumu ya ukulima bora kwa sababu misamiati ya kiingereza ni migumu mno kwa mtu wa kawaida.

Mapendekezo

Misamiati wa kisayansi ambao umetumiwa katika uimarishaji wa kilimo, utafsiriwe katika lugha ya Kiswahili ili watu waelewe vuzuri.

Kuna haja ya sekta ya kilimo kushirikiana na wataalamu wa Kiswahili ili kuandika vitabu vya kilimo katika Kiswahili.

Mabaraza ya Kiswahili na vyama vya kiswahili katika uandalizi wa kamusi washirikishe wanataalam mbali mbali ili kukuza msamiati wa kilimo ama hata kuandaa kamusi yenye misamiati ya kilimo

Hitimisho

Tukirejelea historian a maendeleo ya Kiswahili, Usanifishaji wa Kiswahili, kuna baadhi ya mimea ambapo hata kama msamiati wake ulikopwa, ulisaidia katika ukuzaji wa kilimo. Aidha uandishi wa vitabu vya fasihi ya Kiswahili na asasi zingine zinazotumia Kiswahili kama vyombo vya habari vitoa mchango mkubwa katika ukuzaji wa kilimo kupitia Kiswahili. Haya maendeleo yamesaidika na matumizi ya lugha nyapesi ambayo hata wale ambao hawakuisoma darasani wanaweza kuitumi. Kwa mfano katika mashamba mengi lugha inayotumiwa na wafanya kati ni Kiswahili

Marejeleo

"Definition of Agriculture". State of Maine. Retrieved 6 May 2013.

Acland J.D (2000), *East African Crops*, Edinburg Gate Harlow, England, Pearson Education Limited.

Adam.A,S (2007): *Kasri ya Mwinyi Fuad*. Nairobi, Acme Press Kenya Limited

Beinempaka, A.B, Kato, H. Mulera, D.B and Obwal-Ametto (1989), *Principle and practice of Agriculture VOL.2* Macmillan.

Budowski, Gerardo (1982). "Applicability of agro-forestry systems". In MacDonald, L.H. Agro-forestry in the African Humid Tropics. United Nations University. ISBN 92-808-0364-6. Retrieved 17 March 2016.

Chantrell, G, ed. (2002). *The Oxford Dictionary of Word Histories*. Oxford University Press. p. 14. ISBN 0-19-863121-9.

Committee on Forestry Research, National Research Council (1990). Forestry Research: A Mandate for Change. National Academies Press. pp. 15–16. ISBN 0-309-04248-8.

Hussein/E.N (1969): *Kinjeketile*. Kenya, Oxford University Press•

Joseph .K,M,(2001): *Livestock and Fisheries. VOL 2 National Agricultural Research Organisation*, Fountain Publishers Ltd/

Mazrui.A (1970): *Kilio cha Haki*, Nairobi. Longhorn Publishers

MoES (1998): *Production skills Module, Production Agriculture*. -Uganda

NCDC,(1990): *Principle and Practice of Agriculture VOL2, Livestock Productio. From structure and Machinery, Agricultural Economics*, Macmillan Education Ltd.

Ngugi,D.N,Karau P.K,Nguyo,W (2000):*East African Agriculture*.London,Macmillan Education Limited.

Njoroge-Kamau G.G (1988).*Fountain of Creative Work.A handbook of Primary School.Art and Craft*.Nairobi,East African Publishing House.

Taifa leo (2013),Kenya

Taifa Leo(2009),Kenya

Teacher Education Materials Development Project (1993): *Agriculture in Uganda*.Kampala ,Makerere University.

Ulrich G. Mueller; Nicole M. Gerardo; Duur K. Aanen; Diana L. Six; Ted R. Schultz (December 2005). "*The Evolution of Agriculture in Insects*". *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*. **36**: 563–95. [doi:10.1146/annurev.ecolsys.36.102003.152626](https://doi.org/10.1146/annurev.ecolsys.36.102003.152626).